

Balogh Ádám Tibor – Török Róbert

Gál János fiumei gyarmatáru-kereskedő portréja és fiumei vállalkozásának rövid története

A 19. századi magyarországi kereskedők történetének kutatásában nem magától értetődő, hogy közöttük erdélyi székely nemesi családból származó személyekkel találkozhatunk,¹ hiszen a 19. század második feléig Székelyföld kereskedelmének meghatározó szereplői az örmények, a görögök, később pedig a zsidók voltak.² Az iménti közösségekkel ellentétben a székelyeknél sokáig kevésbé tekinthető elterjedt hivatásnak a kereskedelmi szakterület, s ez a népcsoport mindezülig nem tartozott az újkorban gyakran elemzett és közismert kereskedői társadalmi körök közé sem. Habár más régiók esetében is megfigyelhető, hogy a földbirtokaikról kiszoruló nemesek kényszerhelyzetükben vagy egy jó üzleti lehetőség reményében polgári hivatást vállaltak (például hivatalnokokká, iparosokká, ügyvédeké váltak), esetleg a földbirtokaikon végzett gazdálkodás során megtermelt nyersárúkat (például gabonát, kukoricát, fát) vagy tenyésztett állataikat eladták a vásárokon, más vidékeken, városokban, ám az egzotikus áruk behozatalára specializálódó gyarmatáru-kereskedői foglalkozás nem tartozott az elterjedt szakterületek közé.³ Az arányosítást⁴ követően kezdték a székely családok a gyermekeiket az egyébként jól jövedelmező kereskedelmi pályára küldeni, ezáltal a már említett népcsoportok mellett egyre több székely kereskedővel is találkozhatunk a 19. század második felében.⁵ Ez a kereskedő társulatok alakulásának és a szakosodott üzletek száma növekedésének az időszaka is. A századforduló környékére kialakult

¹ A kutatás során általunk feltárt székely nemesi származású kereskedő volt rétyi Antos László (1824–1888) Bécsben és lebicsei Petrás Géza (1858–1928) Marosvásárhelyen.

² Pál 2003: 251, 273. Lásd továbbá: B. Garda 2009; László 2010; Szemethy 2017.

³ Krankovics 2016: 33.

⁴ Varga Sándor meghatározása szerint „Az arányosítás tulajdonképpeni jelentése nem más, mint hogy a földbirtokosok javára birtokaik nagyságának arányában felosztják az addig a faluközösség által közösen használt erdőket, legelőket, kiszorítva abból a szegény kisbirtokos, illetve nincstelen réteget. Megszűnik tehát a közös erdő és legelő által biztosított szociális háló. Az ezután érvénybe lépett kötelező tagosítás költségeit ráterhelték a székelyekre, méghozzá nem birtok nagyságának arányában, hanem a »képével«, az egyházi adóval egyezően. További problémát jelentett, hogy az elosztás nagy számú korrupciós ügyletre adott lehetőséget, valamint a tagosítás miatt elvesztett területeknél a kárpótlásul kapott földek gyakran sokkal gyengébb minőségűek voltak. Mindezen törvények összességében azt eredményezik, hogy a szegényebb réteg ellehetetlenül, és más utat nem látva maga előtt, elvándorol.” Varga 2007: 73. Az arányosítással kapcsolatban bővebben lásd még: Varga 2007, 2008; Oroszi 2011.

⁵ Endes 1994: 417.

Erdélyben is a kereskedelmi szakoktatás, ami alapvető feltétele volt a szakma professzionalizációjának és további szakosodásának.⁶

Gál János fiumei gyarmatáru-kereskedő alakja a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeiből származó történeti és muzeológiai forrásokban rajzolódik ki a vizsgálódó szemek előtt. A hiányosan megőrződött írott és tárgyi emlékek alapján egy dualizmus kori, egzotikus termékek forgalmazásával hivatásszerűen foglalkozó magyarországi vállalkozó-kereskedő tevékenysége válik részleteiben rekonstruálhatóvá, akit vélhetően Fiume kikötővárosának gazdasági és ipari prosperitása készítetett arra, hogy Székelyföldről a magyar–horvát tengeremlékre költözve saját üzleti vállalkozásba kezdjen a századfordulót megelőzően. Gál János a vállalkozása sikereinek köszönhetően a helyi közösségi élet egyik elismert szereplőjévé vált, aki a boldog békeidőkben az Osztrák–Magyar Monarchiába importálta és adta el áruait, majd átélte az első világháború okozta üzleti és társadalmi nehézségeket. Fennmaradt csekély számú hagyatékában többek között reklámanyagokat, számlákat, hirdetéseket, árjegyzékeket, csomagolóanyagokat és az általa árusított termékeket egyaránt találhatunk; azonban sem céges iratanyaga, sem üzletvitelének forrásai nem maradtak fent – esetleg lappangó forrásoknak vélhetjük azokat. Személyéről és vállalkozásáról mindezidáig csak egy rövid áttekintés született, amely első világháborús kontextusban mutatta be munkásságát.⁷ Jelen munka kitér a dualizmus kori kereskedelmi viszonyokra, összefüggésekre, változásokra egy eddig kevésbé feltárt témakörben: egy székely nemesi családból származó kereskedő esetének tanulmányozására tesz kísérletet. Az írásmű Gál János példáján keresztül adalékokkal kíván szolgálni a gyarmatáru-kereskedelem történetének további vizsgálataihoz is.

DUALIZMUS KORI KERESKEDELMI VISZONYOK. A GYARMATÁRU KERESKEDELEM

Az Osztrák–Magyar Monarchia világkereskedelemben játszott szerepe, valamint annak tendenciái és mechanizmusai a magyar történetírás számára még számos kutatási lehetőséget rejtenek. A tradicionálisan a hajózásban és tengeri kereskedelemben érintett országokban (Nagy-Britannia, Hollandia, Spanyolország, Portugália, Amerikai Egyesült Államok, Németország stb.) ennek a területnek bőséges szakirodalma áll rendelkezésre,⁸ amelyeket alapul véve a hosszú 19. századi osztrák(–magyar) világkereskedelem részleteiben is vizsgálható lenne. Pelles Márton és Zsigmond Gábor az elmúlt években eredményesen végzett kutatásokat és tett közzé tudományos publikációkat, amelyekben rámutattak a fiumei kereskedelem

⁶ Imre 1940.

⁷ Török 2016a: 193–195.

⁸ Lásd például: Milne 2000; Topik 2000; Jones 2002; Vogt 2003; Northrup et al. 2004; Pomeranz–Topik 2007; Knight 2015; Bues 2018; Looz-Corswarem 2020; Krieger 2021; Smith 2021.

számára elengedhetetlen pénzügyi, közlekedési, logisztikai, ipari, infrastrukturális, technológiai és technikai fejlesztésekre.⁹ A kikötőváros és a kereskedelmet szolgáló tengerészeti, kikötő, vasúthálózat kiépülése, valamint a helyben feldolgozó gyáripar és bankszektor kialakulása fontos lépcsőfokok voltak ahhoz, hogy a kis- és nagykereskedők a behozott, majd gyakran helyben feldolgozott nyers terményekből származó árukat az Osztrák–Magyar Monarchia területein és a környező államokban egyaránt értékesíteni tudták.¹⁰ A gazdasági hálózati láncolatban, a távoli országokban és a Monarchia területén konzuli szolgálat, kereskedelmi ügynökhálózat épült ki, kereskedelmi vállalatok és kisebb vállalkozások alakultak meg a modernizáció következtében.

Ausztria–Magyarország számára voltak azonban árufajták, amiket távoli, tengerentúli területekről (Brazília, Kína, India stb.) szereztek be. Ezeket az árukat (kávé, kakaó, tea, rizs stb.) a 19–20. században ún. gyarmatáruknak nevezték, amelyek nagyobb kikötőkön keresztül érkeztek az európai kontinensre.¹¹ A Habsburg Monarchia világkereskedelme szempontjából az első számú import- és export kikötő Trieszt volt a hosszú 19. század során, másodsorban Hamburgon és onnan közvetve Bécsen keresztül is érkeztek áruk, ám a dualizmus idejében Fiume kereskedelme és ipara szintén rohamos ütemben fejlődött, áruforgalma jelentősen megnőtt.¹² Magyarország szempontjából a legfőbb kikötővárossá Fiume vált, aminek virágzása a 19. század végére, 20. század elejére tehető.¹³

A fiumei gyarmatáru-kereskedő cégek (például a Fiumei Kávébehozatali Társaság, a Fratelli Deisinger cég, Gál János cége) és gazdasági társaságok (Fiumei Cacao- és Csokoládégyár Rt., Rizshántoló és Keményítőgyár Rt., Kávéipar Rt., Fiumei M. Kir. Dohánygyár stb.) ellátták áruikkal az ország különböző területeit. A gyarmatáru-kereskedők többek között kávé, kakaót, teát, fűszereket, olajokat, déligyümölcsöket, szeszesitalokat és rizsféléket forgalmaztak. A magyar fűszer- és gyarmatáru-kereskedelem tekintetében Fiume városa kiemelt szerepet játszott, az itt megalapított későbbi „fiumei” elnevezésű vállalkozások, azaz a több esetben helyben alapított cégek később akár a magyar fővárosban, Budapesten is megjelentek.¹⁴

A kereskedelemről élő emberek Fiume városának egyik legjelentősebb társadalmi rétegét képezték, társadalmuk meglehetősen színes és sokrétű volt. Kereskedelmi nagyvállalati vezetőktől kezdve az alkalmazottakon át, a családi és egyéni vállalkozókon keresztül a piaci árusokig, boltosokig, eladóként is tevékenykedő

⁹ Fiume kikötővárosának fejlődéséről és a fiumei kereskedelmi tengerészetről lásd újabban: Pelles–Zsigmond 2019, 2020, 2021.

¹⁰ Lásd bővebben: Pelles–Zsigmond 2021.

¹¹ A gyarmatáru fogalmához Török 2016b: 17.

¹² Pelles–Zsigmond 2021.

¹³ Amint arra Eszik Veronika is felhívta a figyelmet egyik tanulmányában, nemcsak Magyarország számára, hanem Horvátországnak is fontos volt a kikötőváros: „Fiume [...] élő szerepet töltött be a horvátországi városhálózatban, és nagyon is erőteljesen hatott a környezetében található tengerparti, rivális településekre.” Eszik 2019: 6.

¹⁴ Török 2016b: 124.

termelőikig mindenki képviseltette magát. Fiumében számtalan üzlethelyiség, bolt, raktár, piacház működött a dualizmus éveiben, amelyekkel korabeli fényképeken és képeslapon is gyakran találkozhatunk. A kiemelhető kereskedelmi terek közé tartozott a korszó, ahol a járókelők éjjel-nappal gyönyörködhettek – az esztéknént kivilágított – boltok kirakataiban,¹⁵ illetve fontos helyszínek voltak még a városi piacterek (pl. Piazza delle Erbe, Piazza Santa Barbara, Piazza Miller stb.) és a vásárcsarnokok is.¹⁶

„A térnek tengerfelőli oldalán épült a három fedett árúcsarnok (Mercato.) Ezekben az árúcsarnokokban szemlélhetjük Fiume piaci életének jelentékeny, bár nem legjellegzetesebb részét. Az első kettőben a zöldség, gyümölcs, hús és egyéb élelmiszerek, valamint a háztartásban szükséges dolgok, kosarak, szatyrok, edények stb. árusítása foly; a harmadik kizárólag a halászok helyisége. De legtöbbször már nem férnek el a különben is szorongásig megtelt vásárhelyeken az árusítók; elárasztják tehát a csarnokok térközeit és környékét. De még ez sem elég a város felszaporodott lakosságának; odább, alig kétszáz lépésre, az óváros apró terein mindmáig megmaradt, talán még gyarapodott is az igazi fiumei piaci élet elevenlége, zsidongása.”¹⁷

A fiumei kereskedők elsőkézből kapták meg a tengeri kereskedelmi cikkeket, fűszereket és gyarmatárúkat, az ország területére pedig zömmel saját hálózatokon vagy viszonteladói, úgynevezett kereskedelmi ügynökök révén terjesztették árujukat. A cégek a forgalom növelése érdekében közlekedési és a szállítási, postai infrastruktúra állami kialakításával már nemcsak a nagybani partnerekkel szerződhetek, hanem egyedi megrendeléseket, a magánfogyasztók rendelkezéseit is teljesítették az úgynevezett *postacsomagüzlet* révén. Ez a különleges kereskedelmi ágazat a 19. század végére már kialakult Fiumében, Gál János kereskedése is ily módon lendülhetett fel. A színes nyomtatott árjegyzékek szétküldésével bárholnan rendelhetőek voltak termékei: „Minden cikk elvámolva, s az összes posta és vasútállomásra saját költségemen, bérmentesen szállítva utánvétellel vagy ellenérték elsődleges beküldésével szállítható.”¹⁸ Azok a fiumei cégek, amelyek erre a módszerre rendezkedtek be, eredményesen ellensúlyozták a hamburgi, brémai, trieszti és bécsi hasonló módszerrel működő importőröket.¹⁹

GÁL JÁNOS ÉLETRAJZI ADATAI

Gál János személyéről és életrajzi adatairól kevés információval rendelkezünk. Az ősi székely, református olaszteleki Gál kisnemesi családban látta meg

¹⁵ Sziklay 1897: 14.

¹⁶ Sziklay 1897: 6–7.

¹⁷ Sziklay 1897: 6–7.

¹⁸ MKVM KD 1976.83.1. Gál János: *Gyarmatáru Értesítő. Fiume*. 158. sz. 1914. június. 1.

¹⁹ Gyöngyösi 1942: 211.

a napvilágot 1865. február 8-án, Brassóban.²⁰ Családi nemesi címerét a fennmaradt árjegyzékei szinte mindegyikén megtaláljuk stilizált, rajzos és színes nyomtatott változatban. A címer leírása a következő: csücskös talpú pajzs kék mezejében zöld halmon jobbjával kivont kardú lovag, később stilizált magyaros öltözetű katona alak áll. A címert sisakdísz és nyitott korona fedi, a pajzstakarók jobbról kék-arany, balról vörös-ezüst színnel láthatók. Az eredetileg baróti származású család 1655. február 25-én II. Rákóczi Györgytől nyerte el címerét, akkori lakóhelyük után az olaszteleki előnévvel. János egyik felmenője, Gál Sámuel 1741-ben igazolta a nemességét. A család még a 18. században is vagyonosnak számított. Gál János édesapja, Gál Ferenc és édesanyja, kálnoki Bedő Júlia már Sepsiszentgyörgyön éltek. Egy fiútestvére volt, Károly (1867–1943), későbbi kaposvári pénzügyi főbiztos, és két leánytestvére: Wlassák Vilmosné Gál Lujza és csíkszentkirályi Bors Benedekné Gál Róza (†1918).²¹ Azt is biztosan tudjuk az iskolai értesítőkből, hogy a sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium kereskedelmi iskolájának egykori növendéke volt. Később is találunk arra utalást, hogy sepsiszentgyörgyi kötődései, ismerősei és akár még ott élő rokonai lehettek, a kapcsolat nem múlt el: a Székely Mikó Kollégium arról számol be 1905–1906-os értesítőjében, hogy „Gál János fiumei kereskedő, iskolánk egykori növendéke értékes kagyló, csiga és korall gyűjteményt ajándékozott a keleti tengerről”.²²

Gál Jánosnak az ország más területén is voltak családi kapcsolatai, újságcikkekéből tudjuk, hogy rokonai éltek Hódmezővásárhelyen, akiknél 1910-ben látogatást tett. Erről a helyi *Vásárhelyi Reggeli Ujság* is beszámolt: „Gál János fiumei kávé-nagykereskedő rokonai látogatására tegnap városunkba érkezett.”²³ A személyes látogatással magyarázható, hogy szintén a hódmezővásárhelyi lapban adott fel hirdetést állandó irodai alkalmazásra, teljes ellátás mellett csinos, keresztény úri lányt keresve alkalmazottként.²⁴

Első felesége a családtörténeti leírások szerint a szintén székely kismemesi családból származó besenyői Babos Margit volt, akinek sorsáról nincsenek információink.²⁵ 1911-ben pedig már a *Székely Nép* című napilap arról adott hírt, hogy Gál János házasságot kötött második nejével, Márkus Máriaival, egy zsidó származású brassói vállalkozó, Márkus Lázár lányával. Az újságírók szerint Gál meglehetősen „jó partinak” ígérkezett, tekintve, hogy a kereskedővilágban neve ismert volt és jelentős vagyonnal rendelkezett. A cikkek a házasságot a szegény brassói lány és a gazdag fiumei kereskedő romantikus találkozásaként írták le,

²⁰ Pálmay 1902: 11. Pálmay leírásában Gál Jánosról is említést tesz: „fűszeráruháza és kávé beviteli üzlete nem csak az országban, hanem külföld előtt is ismeretes a legjobb hírnévnek örvend; vaj ha az önértetes nemesség ragadná kézhez a kereskedelmet, hogy fellendülne.”

²¹ Pálmay 1902: 11.

²² Péter (szerk.) 1906: 134.

²³ *Vásárhelyi Reggeli Ujság* 1910. szeptember 30.

²⁴ *Vásárhelyi Reggeli Ujság* 1910. szeptember 28. Kevesebb, mint 10 évvel korábban, már 1901-ben is szép- és gyorsírású, fiatal segédet keresett az üzletébe, ami akár az üzlete fellendüléséről, illetve az alkalmazottak fluktuációjáról is tanúskodhat. *Magyar Lloyd* 1901. május 12.

²⁵ Pálmay 1902: 11.

hogy ezáltal az olvasóközönség érdeklődésének kedvezzenek.²⁶ A házasság 33 évig, Gál János 1944-es haláláig tartott.

A FIUMEI GYARMATÁRU KERESKEDŐ ÜZLETPOLITIKÁJA

Az 1850-es évektől nagyarányú elvándorlás figyelhető meg a székelyek esetében is, amelynek háttérében a 19. század második felében közismert folyamatok (kivándorlás, városiasodás, népességnövekedés, földéhség, vagyonszerzési vágy stb.) mellett a székelyeket hátrányosan érintő törvények hatását is ki szokták emelni.²⁷ A székelyek közül sokan (több mint százezer fő) vándoroltak ki az amerikai földrészre, Európa más országaiba, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia Erdélyen kívüli területeire egyaránt – tehát esetükben is jellemző jelenség volt a belföldi migráció és a kivándorlás. Gál János valószínűsíthetően gazdasági megfontolásból hagyhatta el a szülőföldjét.

Gál a kereskedelmi szakma gyakorlati alapjait az 1880-as években sajátította el.²⁸ Egyik unokatestvére, lebicsei Petrás Géza (1858–1938) a Kleinhemper és Petrás kereskedő cég egyik vezetője volt Tordán,²⁹ majd 1889-ben, Marosvásárhelyen saját fűszer-, csemege-, és lisztkereskedést nyitott, üzlete a Fekete sashoz nevet viselte (később a Leszámítoló Bank Rt. alapítója és elnöke is volt).³⁰ Petrás tevékenysége egyfelől igazolja, hogy ebben a székely nemesi gyökerekkel rendelkező családban a kereskedői szakma választása nem volt egyedi eset, másfelől valamelyik üzlete akár lehetséges gyakorlatszerzési helyszínt is jelenthetett Gál számára. Gál János vélhetően inasként kezdte a pályáját, majd a gyakorlati évei alatt kitanulta a szakma legfontosabb ismereteit. Miután elegendő tapasztalattal rendelkezett már, az 1890-es évek elején költözhetett a sok szempontból nehéz helyzetben lévő Székelyföldről³¹ a fejlődő iparvárossá váló Fiuméba. Arról, hogy miként kezd meg a kikötővárosban a kereskedést, honnan volt indulótőkéje, valamint, hogyan zajlanak az első üzleti évei, forráshiány miatt nincsenek biztosabb adataink.³² A fellelhető forrásokban elsőként arról értesülünk, hogy már

²⁶ *Székely Nép* 1911. január 14.

²⁷ Lásd például: Varga 2007.

²⁸ Egyik hirdetésében azt írta 1901-ben, hogy „20 évi tapasztalatom is meggyőzött arról, hogy bármely életképes vállalat csakis a szorosban betartott tisztességes és becsületes üzletvezetés által számíthat a nagyközönség bizalmára és állandó támogatására”. *Budapesti Hírlap* 1901. március 22.

²⁹ *Ellenzék* 1889. január 18.

³⁰ *Közérdek* 1889. július 14.

³¹ A 19. század második felében megjelent sajtóorgánumok a székely kereskedők nehéz helyzetéről adnak tanúbizonyságot, mivel a korabeli közlekedési és infrastrukturális fejlesztések, a Bécstől, Budapesttől és a kikötővárosoktól – Trieszt és Fiume – való nagy távolság, valamint a Romániával szemben bevezetett védővámok miatt hátrányos helyzetbe kerültek más területekhez képest.

³² Későbbi újságcikkből az derül ki, hogy üzleti ügyeit a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank fiumei fiókjánál bonyolította, illetve ezekhez hitelhez folyamodott az első világháború előtt. A világháború után fennálló tartozásai miatt peres ügybe keveredett az említett bankkal. *8 Órai Újság* 1928. március 28.

1. kép. Gál János árjegyzékének borítólapjai, az előlapon az olaszteleki Gál család címerével
 Forrás: Gyarmatáru Értesítő 1911. június 1. MKVM KD 1976 211.1.

bekapcsolódott a Fiumében biztosított világkereskedelmi lehetőségek rendszerébe, s az általa importált árukról újsághirdetésekből, illetve prospektusaiban, a saját szerkesztésű és nyomtatású, ingyenesen terjesztett – mai fogalommal élve – árjegyzékben, az ún. *Gyarmatáru Értesítő*kben tájékoztatta potenciális vásárlóit. Az első reklámkiadványa 1897 novemberében kerülhetett kiadásra, majd évente négy számban közölte termékeit és szolgáltatásait.

Az árjegyzékét évtizedekig tartó működése alatt kiadta, zömmel Nagykanizsán és Budapesten nyomtatva.³³ Az árjegyzék az újsághirdetésekkal ellentétben kizárólagos reklámlehetőséget biztosított a számára. Az egyes árukról rövid leírást, tanácsokat, termékismertetéseket, alkalmanként grafikai illusztrációkat is közölhetett. A kiadványban nem csupán egy terméktípust hirdethetett meg, hanem megjelent benne minden, az üzletében kapható árufajta és annak aktuális ára is. Igyekezett kedvező árszabással dolgozni, de egyéni vállalkozóként, a vevőkkel közvetlenül érintkezve és a minőségi szolgáltatásokat képviselve, vélhetően a nagyobb kereskedelmi részvénytársaságoknál valamivel drágábban adhatta termékeit. Az egész ország területéről várta a megrendeléseket. Hirdetéseinek és csomagküldő szolgáltatásának köszönhetően széles körben elterjedt a hírneve. Reklámjai a letelepedése után hamar megjelentek a sajtóban. 1898-ban számos hirdetést találunk Gál Jánostól a *Pécsi Napló*ban, ami szerint a kávé közvetlen

³³ Budapesten az Athenaeum (1904-ből), Nagykanizsán pedig a Gutenberg nyomda (1914-ből) nyomdai jelzésére találtunk utalást.

módon a termelőktől importálta. Tizenhárom különféle kávéfajtát (Santos, Rio láve, Salvadore, Nyugatindiai, Guatemala, Jamaika, Portorico, Ceylon, Kék jáva, Cuba, Arany jáva, Mocca, Gyöngy) forgalmazott, amelyek a világ különböző pontjairól származtak – többek között Brazíliából, Kubából, Indiából. Hirdetésében a közönséget arra kérte, hogy a külföldi (trieszti, hamburgi, altonai) konkurens cégekkel szemben őt részesítsék előnyben.³⁴

Gál János üzleti vállalkozását hivatalosan a fiumei törvényszék 1900. január 31-én jegyezte be. A cég megnevezése: Első Magyar Kávébeviteli Üzlet Gál János (olaszul: Prima agenzia ungherese per l'importazione di caffè Gál János) lett.³⁵ 1900-ban még csekély mértékben kínai selymet és kézi hímzésű terítöket is lehetett kapni üzletében.³⁶ Ez mutatja, hogy a hajókról érkező gyarmati szállítmányokat igyekezett tovább értékesíteni. Gál az időközben újabb termékekkel gyarapodott árukészletét már elvámolva, az ország minden postaállomására ingyenesen szállíttatta ki.³⁷ Az is előfordult, hogy család áldozata lett, mert az elküldött árut nem fizették ki.³⁸ Több alkalommal járt Budapesten – nyilvánvalóan üzleti ügyekben –, ilyenkor zömmel szállodában szállt meg. 1904-ben, 1905-ben, 1906-ban és 1907-ben is a Kerepesi út egyik legelőkelőbb, Glück Frigyes (1878–1944) által üzemeltetett Pannónia Szálloda előkelő vendégeinek névsorában találjuk a nevét.³⁹ A Pozsonyi Felsőkereskedelmi Iskola 1907. évi jelentésében az eladó és a vevő közötti írásos kommunikáció (azaz a magyar üzleti levelezés) folyamatát a szakképzés keretén belül már Gál János cégének példáján keresztül ismertették.⁴⁰ Szintén 1907-ben a Fiumei Felsőkereskedelmi Iskola értesítőjében az egyik kereskedelmi számtan feladat példájában is Gál János nevével találkozhatunk.⁴¹ Ez egyúttal arról tanúskodik, hogy gondos cégvezetésének köszönhetően üzletének ismertsége országosan elterjedt, szakmai tekintélyét, eladási módszereit pedig már a kereskedelemi szakiskolák oktatásában is gyakorlati példaként alkalmazták.

Gál János 1911-ben az Első Magyar Kávébeviteli Üzlet tulajdonosaként császári és királyi udvari szállítói címért folyamodott, ami megmutatja szakmai elhivatottságát, tekintélyét, és azt is, hogy az általa végzett évtizedes munkát e képpen is elismertetheti. Az udvari szállítói cím elnyerését a legelőkelőbb, területükön

³⁴ *Pécsi Napló* 1898. január 1. 11; uo. 1898. január 4.

³⁵ *Központi Értesítő* 1900. február 11.

³⁶ *Budapesti Hírlap* 1900. augusztus 28.

³⁷ *Budapesti Hírlap* 1901. július 15.

³⁸ „Bogoszavlyevics János [...] néhány év előtt még görög-keleti szerzetes volt, azonban több szabálytalanságot követett el és emiatt elbocsátották. Akkor letelepedett Nagybecskerekben és bűnös uton akarta megszerezni kenyerét. Legelőször azzal kezdte, hogy levelet írt Gál János fiumei kereskedőnek, görög-keleti lelkésznek adván ki magát és 200 korona értékű kávéval rendel. A fiumei kereskedő el is küldötte neki a megrendelt árut, mert megbízott a lelkészben. Azonban nagyon csalódott, mert a kávéáruból nem látott egy krajczárt sem.” *Szeged és Vidéke* 1904. november 10.

³⁹ *Az Ujság* 1904. augusztus 23.; uo. 1905. július 12.; uo. 1906. szeptember 1.; uo. 1907. augusztus 25.

⁴⁰ Szolyka (szerk.) 1908: 62.

⁴¹ Riegler (közli.) 1908: 52.

CSÁSZ. ÉS KIR. UDV. SZÁLLÍTÓ

TEA

Közvetlen behozatal

A megrendelésnél kérem megírni, hogy a teát dobozban, vagy kémre, doboz nélkül szállítsam-e?

Kilója K f

Souchong, nagy levelű jó min. ... 8.—

Mandarin, jobb min. finom ... 11.50

Imperial, még fin, erős ... 12.50

Császár kevé, 5-féle vegy., zam. 13.50

Orosz karaván, különös fin. ... 20.—

Indiai tea, legfin. illatos ... 24.—

Fejedelmi tea, különlegesség ... 30.—

Ugyanezek csinos dobozokban.

	7/8	1/2	1/2	1	kilo
Souchong	1	dehoz kor.	1.25	2.40	4.50
Mandarin	1	"	1.65	3.15	6.—
Imperial	1	"	1.75	3.40	6.80
Császár-keverék	1	"	1.90	3.85	7.10
Orosz karaván	1	"	2.80	5.50	10.60
Indiai tea	1	"	3.30	6.50	12.80
Fejedelmi tea	1	"	4.10	8.—	15.80

Három üveg rumhoz, még 1/2 kiló tea vagy más alkalmas cikk is hozzá csomagolható.

4 KILÓ

Valódi cukornából készült kockacukor bérmentve ... K 8.—
Ezen cukrot, mint ritka különlegességet hozom forgalomba, de semmi más fajta cukrot nem tartok és nem szállítok.

5 kilónál kevesebb megrendelés nem eszközölhető

— 6 —

CSÁSZ. ÉS KIR. UDV. SZÁLLÍTÓ

KUGLER-CSOKOLÁDÉ

GERBEAUD GYÁRTMÁNYA.

Eredeti gyári árban.

Minden kiló 32 borda.

623. sz. Kék csúka papírban	... K 3.20
643. „ Kékszalagos vaníliás	... 3.60
633. „ Lila csúka papírban	... 4.—
647. „ Lilaszalagos vaníliás	... 4.40
723. „ Zöldcsúka papírban	... 6.—

Törlemék-csokoládé, háztart. célj. közöns. K 3.—

SUCHARD-CSOKOLÁDÉ

Eredeti gyári árban.

Minden kiló 32 borda.

302. sz. Rózsapapírban	... K 3.20
402. „ Rózsapapírban vaníliás	... 3.60
321. „ Havanna papírban	... 4.—
421. „ Havanna papírban vaníliás	... 4.40
520. „ Milka, csemege csokoládé	... 6.60

CACAO SUCHARD-FÉLE

1/2 kilós dobozokban Kor. 1.—
1/4 „ „ „ 1.90

Kímérve tetézés szerinti mennyiségben, vagy 2 1/2 és 5 kilós dobozokban ... kilója Kor. 6.50

— 7 —

2. kép. Gál János árjegyzékének belső lapjai a császári és királyi udvari szállító cím feltüntetésével

Forrás: Gyarmatáru Értesítő 1914. június 1. MKVM VD 1976, 83.1.2.

rangosabbnak számító cégek kaphatták meg, ami jelentős összegbe is került, ám a cím egyben minőséget is jelentett. Gál János a körülbelül egy éves folyamatot követően 1912-ben elnyerte a császári és királyi udvari szállító címet.⁴² Magyarországon mindösszesen kb. 150 cég részesült ebben a kegyben, amelynek feltétele az volt, hogy legalább egyszer az udvar számára árut szállítsanak, a megrendelő megelégedésére.⁴³

A cím együtt járt a nagyobb üzleti presztízzsel és magával hozta a hivatalos szállítások üzetét is, így az első világháború idején már a Magyar Királyi Csendőrség és a Császári és Királyi Haditengerészet beszállítója is volt a Gál János által vezetett cég.⁴⁴ A vállalkozásnak magyar és osztrák postatakarépképzési számlája is volt, amely feltételezi nemcsak a hazai, hanem a birodalmi, azaz az ausztriai rendeléseket is. Közvetlen giro bankszámlát a Fiumei Kereskedelmi Banknál vezetett.

⁴² MNL OL W 12; uo. K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1912. január 18.; *Tiszti címtár* 1912: 65.

⁴³ A kereskedelemügyi m. kir. minister 1908. évi 8.071/1907. eln. számú rendelete valamennyi magyarországi másodfokú iparhatósághoz, a cs. és királyi udvari szállítók részéről való címerhasználat szabályozásáról.

⁴⁴ MKVM KD 1977.170.3. Gál János unokatestvére Petrás-Kammerer Gyula (1852–1908) csendőr alezredes volt, talán rajta keresztül kerülhetett korábban kapcsolatba a rendfenntartó szervezettel.

1911-ben az irodája és a szétküldési raktára a Scoglietto (régii óvárosi) városrészben a via Macello alatt volt megtalálható. 1913-ban a Piazza Eneo 9. szám alatti ingatlanjáról van tudomásunk, ami távbeszélővel is fel volt szerelve (hívószáma 1–24 volt).⁴⁵ A tengerparthoz és a belvároshoz is közeli téren (a mai Školjić utcában) működött a cég irodája és központja. Az 1900-as és az 1910-es években a Gál János által árusított termékek között megtalálhatók voltak selyemneműk, kávék, kakaók, teák, rumok, borok, csokoládék, cukorkák, tézsaafélék, fűszerek, hús-, gomba- és halkonzervek, zománcozott edényben kínált olajok, déli gyümölcsök vagy konyhai kávépörkölőgépek, amelyek megrendelhetőségéről levelezést folytatott üzleti partnereivel és vevőivel.⁴⁶ 1912-ben kirabolták az egyik raktárát, ami alapján meg tudhatjuk, hogy Fiume Punto Franco részén, a Rudolf mólón volt kávéraktára.⁴⁷

A világháború kitörése előtti időkből két levelezését ismerjük, az eladó és vevő közti levélváltások egészen mikroszintű információkat is megmutatnak számunkra. Ezek egyikében a következő olvasható

„Becses rendelése csomagolással együtt többet tett ki mint 5 kilót, s így kénytelen voltam kevesebbet adni. Abban a reményben, hogy küldeményem minden tekintetben meg fog felelni becses várakozásának újabb szives parancsait örömmel várva, vagyok kiváló tisztelettel GÁL JÁNOS”.⁴⁸

Árjegyzékeiben Gál felhívta megrendelői figyelmét arra, hogy 5 kg-os csomagokban tudja elküldeni díjmentesen a termékeit számukra – ennek oka a postai díjszabás volt, mivel a Magyar Posta 5 kg-ig ingyenesen szállította csomagokat, csupán a távolság (kilométer) után kellett némi költséget fizetni. Amennyiben kevesebb volt, akkor valamilyen előre megjelölt pótermékkal egészítette ki a csomagot, ha ennek a fajtája nem volt előre leegyeztetve, akkor a megrendelt termékek valamelyikéből többet adott. Az iménti dokumentum egy olyan esetről tanúskodik, amikor több mint 5 kg-ot tett ki egy megrendelés, azonban nem közelítette meg az újabb 5 kg-ot, emiatt volt kénytelen az áruból kevesebbet küldeni.⁴⁹ Egy másik levélben a következő sorok olvashatók:

„Csatoltan a viszontelárusítók részére kiállított, igen előnyös árlapomat is kézbesitem melynek alapján szives rendelését számítottam. – Milka csokoládét csakis egy

⁴⁵ *A Magyar Szent Korona országai területén üzemből levő távbeszélő-hálózatok előfizetőinek betűrendes névsora* 1913: 188. (1904-ben még a Mercato Coperto 3. és 35. szám alatt volt irodája és szétküldési raktára.)

⁴⁶ MKVM KD 1977.170. 1–9.

⁴⁷ *Pécsi Közlöny* 1913. február 23. Az esetről beszámolt a *Magyarország és Az Újság* című lap is.

⁴⁸ MKVM KD 1977.170.1.

⁴⁹ A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a Rijekai Városi Múzeum gyűjteményeiben egyaránt fennmaradtak a különféle technikákkal készített (rizs és kávé tárolására szolgáló) textil- és vászonzsákok, amik Gál János cégjelzését hordozzák magukon.

minőséget tartok, ebből szolgáltam, míg tésztanemüben kétféle van raktáron, és pedig a középvastag macaroni és az egész vékony, lyuk nélküli spagetti. Mindkettőből szolgálók mutatoul. [...]”⁵⁰

Az említett irat azt is megmutatja számunkra, hogy Gál János bizonyos esetekben árlapot és árumintát is küldött a lehetséges vevőinek.

GÁL JÁNOS A TÁRSASÁGI, EGYLETI ÉS ÜZLETI ÉLETBEN

Üzleti sikereinek köszönhetően a fiumei gazdag kereskedő-polgárok közé tarthatott. Vagyonosodásának köszönhetően a Sušak-Pecine városrészben tengerpartra néző emeletes villát építtetett, ami mind a mai napig fennmaradt és Gal-Turković-villa néven a helyi kulturális örökség részét képezi.⁵¹ A villát Grioni Antal (1866–1912) budapesti építész tervezte, építése 1904–1906 között történetelt meg. Az impozáns, egy emeletes, tengerre néző, erkéllyel, kerttel és teraszszal rendelkező villa alkalmas lehetett üzleti vendégek fogadására is. Az 1900-as évek második felében több színes nyomtatott képes levelezőlap is készült Gál János villájának látképével, különböző távlatokból, a kertben sétáló polgárokkal (lehetséges, hogy a Gál család tagjainak ábrázolásával), magyar nyelvű köszöntő feliratokkal. Az említett források alapján ezeket a lapokat hirdetésre és üzleti levelezésre egyaránt használhatták. A Gál-villa az 1920-as évek végén (1926 körül) Milán Turković (1857–1947) horvát báró, iparos földbirtokos tulajdonába került. Gál János ekkor költözhetett el Fiuméből Budapestre.⁵²

Gál János bekapcsolódott a korabeli politikai, egyesületi és társasági életbe. Belépett az 1902 januárjában alapított Fiumei Magyar Körbe, amit a harmadik fiumei magyar egyesületként hoztak létre, és a célja volt, hogy összefogja a Fiumében élő magyarokat rang- és állásbéli különbségek nélkül. A Kör saját dalárdát szervezett, valamint olasz és magyar nyelvű tanfolyamokat indított a helyi magyaroknak és olaszoknak. Programjaik alkalmával felolvasásokat, színelőadásokat, kirándulásokat, ünnepi megemlékezéseket, bálakat, estélyeket, jótékony-sági gyűjtéseket egyaránt tartottak.⁵³ 1906-ban Gál Jánost megválasztották a Fiumei Magyar Kör elnökének,⁵⁴ amely tisztséget mindössze néhány évig töltötte be (1909-ben már Szentgyörgyi Ferenc a De la Villé szálloda tulajdonosa volt az elnök).⁵⁵ Elnöksége alatt azonban a helyi magyarság nevében több Fiumében járó befolyásos személyt fogadott a városban és látott vendégül magánál (például Irsay

⁵⁰ MKVM KD 1977.170.2

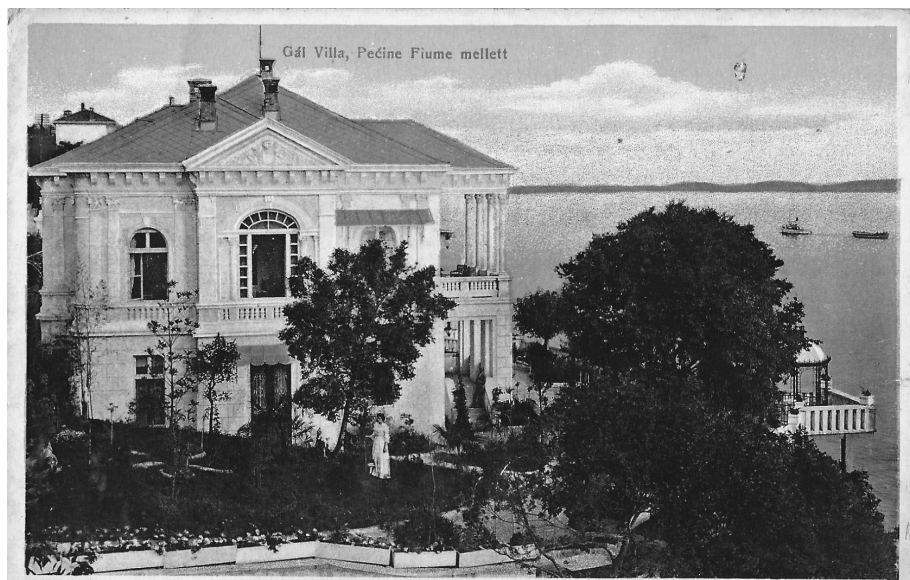
⁵¹ Az épület évek óta üresen áll és várja a felújítását.

⁵² Rakita 2018.

⁵³ *Magyar Nemzet* 1902. január 21.

⁵⁴ *Budapesti Hírlap* 1906. április 6.

⁵⁵ Gál János 1906-ban – miután kormánypárt lett – a Függetlenségi és 48-as Párt külső tagja lett. *Pesti Hírlap* 1907. november 14.; *Ellenzék* 1907. november 15.; *Pesti Hírlap* 1909. március 21.

3. kép. Gál János tengerparti villája a Fiume melletti Pećine-ben

Forrás: MKVM VF 19360.

József országgyűlési képviselőt),⁵⁶ kapcsolatba került Nákó Sándor (1871–1923) fiumei kormányzóval,⁵⁷ illetve a város magyar iparosaival és dolgozóival is közvetlenebb kapcsolatot építhetett ki ez idő alatt. Gál János emellett pártoló tagja volt az 1906-ban alakult Magyar Védő Egyesületnek (ami a hazai ipar és mezőgazdaság védelmét, fejlesztését tűzte ki célul a külföldi versennyel szemben, hivatalos lapja az *Iparvédelem* 1905 és 1918 között jelent meg)⁵⁸, és a Magyar Királyi Kiviteli Akadémia (1912-ben alapított kereskedelmi szakoktatást végző főiskola) pártoló tagja is volt.⁵⁹

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ HATÁSA A GYARMATÁRU-KERESKEDELEMRE ÉS GÁL JÁNOS ÜZLETÉRE

1913-ban Gál János becsatlakozott a Kávéipar részvénytársaság kávéfeldolgozó és kávékereskedelmi tevékenységébe, ami újabb üzleti lehetőségeket jelentett a számára, és egyben azt is feltételezi, hogy addigra felhalmozódott olyan mértékű anyagi tőkéje, amely lehetővé tette számára, hogy egy nagyobb volumenű ipari

⁵⁶ Erről lásd: *Ellenzék* 1907. március 12.; Kritza (közli) 1913: 46.

⁵⁷ *Budapesti Hírlap* 1907. február 21.

⁵⁸ Bővebben lásd: Bajzik 2015.

⁵⁹ *Iparvédelem* 1906. május 1. A Magyar Királyi Kiviteli Akadémia történetével kapcsolatban lásd bővebben: Nagy 2014.

vállalkozásba is befektessen. A cég az alakuló ülését 1913. március 21-én tartotta. A vállalat megalakulását és hivatalos bejegyzését követően Gál János a cég igazgatósági tagja lett.⁶⁰ A részvénytársaság a közleményeit a *La Bilancia* ('A mérleg') című fiumei közgazdasági lapban tette közzé.⁶¹ Gál 1916-ig tartozott a társaság tisztviselői közé, majd ismeretlen okokból – esetleg amiatt, hogy a háború éveiben a cégvezetők és az alkalmazottak közül is többen bevonultak katonának, az üzem működése szünetelhetett⁶² – lemondott tisztségéről.⁶³ A másik okot pedig a háború okozta gyarmatáruk hiányában feltételezzük, amikor elég lehetett csak a saját üzletére összpontosítania, hiszen nála is jelentős áruhiány keletkezett. A *Magyar Kereskedők Lapja* című újságban az alábbi közlemény jelent meg a cégről 1922-ben:

„A Kávéipar részvénytársaság (Budapest, IV., Hajó-utca 8–10.) hazai kávémegmunkáló iparunk úttörője. A vállalat tulajdonképpen még 1896-ban alakult Fiumei Kávépörkölt Rt. cég alatt a fiumei Hitelbank és a világhírű müncheni Kathreiner-cég részvételével. A Fiumei kávépörköldének Steuer & Stern cég lett a tulajdonosa 1907-ben és ettől az időtől kezdve ők folytatták az igen nagyarányú kávé-import üzletet. A cég tulajdonosai alapították meg 1913-ban Fiumében, közvetlen a háború kitérőése előtt, a Kávéipar részvénytársaságot és ők lettek a vállalat igazgatói is. Steuer Jenő a fiumei, Ság Béla pedig a budapesti telepet vezette. A háború kitérőésekor azonban mindketten katonai szolgálatra vonultak be, úgy, hogy a fiumei üzem az ő szaktudásuk és agilis munkájuk hiányában kénytelen volt szünetelni. Dacára a rendkívül nehéz viszonyoknak, a háború befejezése óta elmúlt rövid idő alatt is a budapesti telep annyira kifejlődött, hogy az eddigi importüzlet nehéz munkája mellett kávémegmunkálásra Budapesten is be fog rendezkedni. Tervbe van véve ugyanis, hogy a társaság gépberendezésének egyrésze rövidesen Budapestre helyeztetik át és itt a kávémegmunkálás minden válfaja felvételük az üzemből, miáltal az országban eddig ismeretlen új iparág létesül. A dolog nem megy könnyen, mert a mai viszonyok között minden új lépés akadályokba ütközik. Reméljük, hogy a fáradozásnak meglesz a sikere.”⁶⁴

Nem így történt, a céget később, az 1920-as évek közepén megszüntették.

Gál maga, a korára vagy szakterületére való tekintettel (nyilvánvalóan hatóságilag kijelölt elosztó üzlet volt) nem harcolt katonaként az első világháborúban. Erre engednek következtetni a háború idejéből fennmaradt üzleti számlái és levelezései.⁶⁵

⁶⁰ *Nagy Magyar Compass* 42/2. (1914)

⁶¹ *Központi Értesítő* 1913. május 15.

⁶² *Magyar Kereskedők Lapja* 1922. január 6.

⁶³ *Központi Értesítő* 1916. szeptember 21.

⁶⁴ *Magyar Kereskedők Lapja* 1922. január 6.

⁶⁵ MKVM KD 1977.170. 1–9.

A hadiesemények kitörését követően a Monarchia kereskedelmi viszonyai és lehetőségei megváltoztak. A gyarmatárúk forgalmazása szinte teljesen ellehetetlenült a világkereskedelem leállása miatti beszerzési nehézségek, az ország iparának és közlekedésének hadicélokra történt alárendelése miatt. A változások az eladási, a vásárlási és a fogyasztási szokásokra is hatással voltak. Az eladóknak és a vevőknek alkalmazkodniuk kellett az új körülményekhez, jogszabályokhoz, központi ellátást irányító intézkedésekhez. Mindez Gál János esetében is nyomon követhető, akinek üzletében már a háború első évében árukészlethiány lépett fel. 1914. novemberi prospektusában arról írt, hogy a világkereskedelmi nehézségek miatt az árukészletei kiapadóban voltak, a csomagszállítás és a megrendelések ki-elégítése problematikusá vált.⁶⁶

„A megbénult világkereskedelem miatt és a háború tartama alatt a tengerentúli cikkek mint a Kávé, Tea, Rizs, Olaj, Fűszer, és Déligyümölcs behozatala lehetetlenné van téve, s így csak azokban a cikkekben állhatok a tisztelt vevőim szolgálatára, melyek még raktáron vannak. [...] Tekintettel a megcsappant személyzetre, a hoszszadalmas levelezés elkerülése végett kérem jelezni, hogy ha időközben egyik másik cikk kifogyott volna annak pótlására vagy a helyett mit szabad szállítanom? Abban a reményben, hogy Isten segedelmével nemsokára a béke áldásait élvezhessük és a világkereskedelem megnyitásával ismét szívvel-lélekkel állhatok nagyrabecsült megrendelőim rendelkezésére.”⁶⁷

Ami korábban előnyt jelentett, az a háború éveiben megnehezítette a cég lehetőségeit; mivel ennek központi működési székhelye Fiumében volt, a tengeri áruforgalom megakadásával a közvetlen kereskedelmi összeköttetések is megszakadtak. A vasúti forgalom részben leállt és hadi célú szállításokra rendezkedett be. Az üzleti köréből Gál János veszített a háborús helyzet miatt, 1915-ben már csupán ötféle kávéja volt kapható, és a teakészletei is kifogyóban voltak. Gál Jánosnak ekkoriban gyakran szabadkoznia kellett a vevőinek. 1915 augusztusában a következőket írta:

„A reánk zúdult világháború gazdasági téren talán senkinek sem okozott oly sok nehézséget és leküzdhetetlen akadályt, mint éppen a gyarmatárúkereskedőknek, s főként nekem, akinek üzletköre jórészt tengerentúli cikkek eladására szorítkozik s azokat a világ minden részeiből össze kell szednem. A háború kezdetén külföldi összeköttetéseim jórészt megszakadtak, de egy bizonyos ideig bár nagy ügyel-bajjal, mégis sikerült egyes cikkeket beszerezni. Most immár ez is lehetetlen. Ami már kifogyott azt többé pótolni alig, vagy egyáltalán nem lehet míg a békét meg nem kötik. De még azután is sok időbe kerül, míg a világ kereskedelme ismét a rendes kerékvágásba terelődik. Némely fontos cikket mint riszt, olajat stb. stb. még a béke

⁶⁶ S. Nagy–Babucsnyé–Szoлецzky 2009: 30.

⁶⁷ MKVM KD 1976.83. 1. Gál János: *Gyarmatáru Értesítő. Fiume*. 1914. november 1–2. Közli: S. Nagy–Babucsnyé–Szoлецzky 2009: 30.

megkötése után is, csak hónapok múlva szállíthatunk. De mégis majd eljön a boldog idő, amikor minden bőviben lesz, a régi megszokott olcsó árban. Addig azonban mindnyájunknak számolni kell a mai súlyos viszonyokkal, s így igen kérem tisztelt vevőimet, hogy olyan cikkeket amelyek árjegyzékemben nincsenek feltüntetve ne is méltóztassanak rendelni, mert úgyszemint tudom azokat szállítani. Kiváló Tisztelettel: Gál János csász. és királyi udvari szállító. 1915. augusztus 1.”⁶⁸

Gál János nemcsak a világháború alatt, de előtte és utána is több alkalommal adakozott a rászorulóknak részére, ez mutatja vagyoni helyzetét is. 1913-ban a sátorlajújhelyi árvízkárosultak megsegítéséhez adakozott 100 koronát.⁶⁹ Egy 1914 elején közzétett nyilvános nyugtázásban szerepel, hogy kisebb összeggel, 5 koronával járult hozzá a siketnémák karácsonyfája és a szegény növendékek felruházása érdekében szervezett gyűjtéshez.⁷⁰ 1915-ben a bolgár Vöröskereszt támogatására alakult országos bizottság számára 100 koronát adományozott.⁷¹ 1920-ban a Huszár Károly (1882–1941) miniszterelnök által kezdeményezett ínségakcióhoz csatlakozva 10 000 koronát adományozott a miniszterelnökség házipénztárának.⁷²

1918-ban Gál Jánost még a császári és királyi udvari címmel rendelkező kereskedők között találjuk.⁷³ A háború után, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően ez a címe megszűnt. A trianoni békét követően Fiume rendezetlen viszonyai és a magyar állami támogatások, valamint a nagyarányú tengeri áruforgalom megszűnése miatt több kereskedőcég is áthelyezte székhelyét máshova, de ő 1922-ig biztosan Fiumében maradt.

A *Székegy Népben* 1922-ben megjelent egy levele, amelyben a tragikus fiumei gazdasági viszonyok változásáról írt haza:

„Hogy néz ki ma Fiume?

Gál János, a közismert székegy származású fiumei kávénagykereskedő, egy itteni ismerősének levelet írt, melyben plasztikusan rajzolja meg Fiume jelenlegi képét. A címzett szíves engedélyével közöljük a következő rendkívül jellemző sorokat:

Fiume tönkrement a szó teljes értelmében. A magyarok s így az összes hivatalnokok is mind elmentek. Egy pár bankost kivéve, magyar ember rajtunk kívül senki sincs itt. A város lakossága pedig teljesen kicserélődött, ugyannyira, hogyha az utcán vagy a korzón végig megyünk, mind csak idegen arcokat látunk s úgy érezzük magunkat, mintha egy teljesen idegen városban volnánk. Forgalom egyáltalán nincsen semmi. A pályaudvarokon derékig érő fű nőtt s csak Szentpéter felé megy naponként egy-két vonat. Hajóforgalom pedig, kivéve az abbáziai vonalat, szóval a közvetlen

⁶⁸ MKVM KD 1976.83. 2. Gál János: *Gyarmatáru Értesítő. Fiume*. 1915. nyár-őszi idény 1–2.

⁶⁹ *Pesti Hírlap* 1913. augusztus 13.

⁷⁰ *Eger* 1914. január 7.

⁷¹ *Az Újság* 1915. november 16.

⁷² *Az Újság* 1920. február 11; *Pesti Napló* 1920. február 11.

⁷³ *Magyarország tisztai cím- és névtára* 1918: 33.

helyi hajózásokat, egyáltalán semmi nincsen. Nagyobb tengeri hajó már 6–7 év óta nem fordult meg s a kikötő teljesen üres. A város, a kikötő s az állomás olyan, mint egy nagy temető. A város lakóssága pedig teljesen tönkre ment s vagyonos ember már alig található. E mellett a drágaság irtózatos, mert mindent lírákban kell fizetni. (Egy lira most 110 magyar koronát ér) és a legkisebb pénzegység 1 lira. Így aztán 1 liter tej 120, 1 kiló hus 7–800, 1 tojás 50–60 koronába jön, magyar koronákra átszámítva. A sok fiumei harcról s a bombázásokról és az összes hidak felrobbantásairól nem is szólok most, hisz ezek régmúlt dolgok már s csak annyit említ meg, hogy most mindenki visszasírja a magyarokat. De nem is csoda, mert Fiume teljesen el van veszve. Az olasz állam tette rá a kezét, csak féltékenységből, nehogy a horvátoké legyen, de az olaszoknak egyáltalán nincsen szükségük rá, mert ezenkívül is elég sok nagyszerű kikötővel rendelkeznek. Fiume háta mögött pedig most nincsen semmiféle állam, amely a forgalmat előmozdithatná. Egyedül a horvátok volnának, de azokat teljesen ki zárták már. Nem sok időbe kerül tehát, hogy Fiume teljesen kihalt legyen (mert itt a nagy drágaság és kereset hiánya miatt élni sem lehet) s egy falu nivójára süllyedjen le.⁷⁴

Cégeről és életéről a háború után a történeti szálak többnyire megszakadnak. Az szinte teljesen bizonyos, hogy elvesztette az évtizedek alatt kiépített nemzetközi kereskedelmi kapcsolatainak a többségét, ennek ellenére a fővárosi lakjegyzékek később is kávékereskedőként említik. 1926-tól Budapest II. kerületében a Nyúl utca 6. szám alatt található Gyenes-villába költöztek nejével, amelynek haláláig tulajdonosa volt.⁷⁵ 1943-ban még testvére, olaszteleki Gál Károly nyugalmazott pénzügyi főbiztos gyászjelentését maga közli a budapesti, győri és a jugoszláviai kiterjedt rokonság nevében,⁷⁶ de egy évvel később követte testvérét: 1944. október 11-én, 79 éves korában, Budapesten hunyt el.⁷⁷

* * *

A tanulmány Gál János gyarmatáru-kereskedő példáján keresztül kívánta bemutatni, hogyan illeszkedhetett be a fiumei kereskedelmi vérkeringésbe egy erdélyi székely nemesi családból származó kereskedő, akit a kikötőváros gazdasági- és ipari prosperitása vonzott a magyar–horvát tenger melléken fekvő kikötővárosba. Láthattuk, hogy sikeres karriert futott be a városban, a helyi közélet szereplőjévé vált, átélte az első világháború nehézségeit és annak következményeit. Hagyatéka (reklámananyagok, számlák, hirdetések, árjegyzékek, általa árusított termékek) levéltárakban, könyvtárakban és múzeumokban maradt ránk. A munka kitért a dualizmus kori kereskedelmi viszonyokra és az azokban bekövetkező változásokra egy ezidáig feltáratlan kutatási témát boncolva.

⁷⁴ *Székely Nép* 1922. október 1.

⁷⁵ *Budapest székesfőváros ház és telektulajdonosainak címtára* 1926: 91.

⁷⁶ OSZK PKT Gál Károly gyászjelentése, 1943. március 12.

⁷⁷ BFL VII.6.a-1945 – 01729; Budapest II. kerület, halotti anyakönyv, 1944.

Rámutattunk, hogy Gál János, bekapcsolódva a világkereskedelem hálózatába, az általa importált árukról hirdetésekben és árjegyzékeiben, a *Gyarmatáru Értesítő*kben tájékoztatta vásárlóit. Az egész országból érkeztek megrendeléseik, hirdetéseinek és csomagküldő szolgáltatásának köszönhetően az általa árusított sokszínű termékekre (selyemnemű, tészta, különféle konzervek, olajok, déli gyümölcsök, kávék, kakaók, teák, szeszesitalok, csokoládék, cukorkák, konyhai kávépörkölőgépek stb.). Azt is tudjuk, hogy évtizedeken át szorgalmas levelezést folytatott vevőivel. 1912-ben császári és királyi udvari szállító címet kapott, valamint beszállítója volt a magyar csendőrségnek és a közös haditengerészetnek. Vagyonosodásának köszönhetően tengerparti villát építtetett Fiume közelében, ami máig Gal–Turković-villa néven ismert. Gál János becsatlakozott a korabeli egyesületi és társasági életbe, többek között a Fiumei Magyar Kör elnöke, a Magyar Védő Egyesület pártoló tagja és a Kávéipar részvénytársaság igazgatósági tagja volt.

Az első világháború idején az import-, export- és gyarmatáru-kereskedelem ellehetetlenült. A Monarchia kereskedelmi viszonyait megváltoztatta a háború és a hadigazdaság. A változások az eladási, a vásárlási és a fogyasztási szokásokra is hatással voltak. Az eladóknak és a vevőknek alkalmazkodniuk kellett az új körülményekhez, jogszabályokhoz, központi ellátást irányító intézményekhez. Mindez Gál János esetében is nyomon követhető. A trianoni békét követően Fiume rendezetlen viszonyai és a magyar állami támogatások megszűnése miatt több kereskedőcég is elhagyta a várost. Gál János is hasonlóan cselekedett, amikor 1926-ban Budapestre költözött. A fiumei kereskedő neve azonban még a két világháború között is szerepelt a Pestújhelyi Római Katolikus Négyévfolyamos Felsőkereskedelmi Fiúiskola érettségi tételében.⁷⁸

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII.6.a. Budapesti I–III. Kerületi Királyi Járásbíróság iratai, polgári peres és peren kívüli iratok (1928–1950).

Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum (MKVM)

KD Kereskedelem-történeti dokumentációs gyűjtemény.

VF Vendéglátóipar-történeti fotógyűjtemény.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

W 12 Miniszterelnökségi Levéltár (1854) 1867–1950 (1973).

K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867–1944).

Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtár (OSZK PKT)

⁷⁸ Stumpf (összeáll.) 1929: 59.

A Magyar Szent Korona országai területén üzemben levő távbeszélő-hálózatok előfizetőinek betűrendes névsora, 1913.

Budapest II. kerület, halotti anyakönyv, 1944. www.familysearch.org – utolsó letöltés: 2022. július 21.

Budapest székesfőváros ház és telektulajdonosainak címtára, 1926.

Magyarország tiszti cím- és névtára, 1918.

Tiszti címtár, 1912.

8 Órai Ujság, 1928.

Az Ujság, 1904, 1905, 1906, 1907, 1915, 1920.

Budapesti Hírlap, 1900, 1901, 1906, 1907.

Eger, 1914.

Ellenzék, 1889, 1907.

Iparvédelem, 1906.

Közérdek, 1889.

Központi Értesítő, 1900, 1913, 1916.

Magyar Kereskedők Lapja, 1922.

Magyar Lloyd, 1901.

Magyar Nemzet, 1902.

Pécsi Közlöny, 1913.

Pécsi Napló, 1898.

Pesti Hírlap, 1907, 1909, 1913.

Pesti Napló, 1920.

Szeged és Vidéke, 1904.

Székely Nép, 1911, 1922.

Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1910.

HIVATKOZOTT IRODALOM

B. Garda Dezső 2009: A gyergyószentmiklósi örmény kereskedők. In: Kinda István (főszerk.): *Acta Siculica*. (A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve). Sepsiszentgyörgy, 391–434.

Bajzik Zsolt 2015: Iparvédelem és a Tulipánkert mozgalom Vas megyében. *Vasi Szemle* (69.) 1. 30–50.

Bues, Mareike-Christin 2018: *Hamburg zwischen Globalisierung und Nation. Welthandel, Freihafen und Migration 1871–1914*. München.

Endes Miklós 1994: *Csik-, Gyergyó-, Kászon-Székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Budapest.

Eszik Veronika 2019: Fiume árnyékában. A magyar kikötő dualizmus kori iparosításának regionális következményei. *Korall* (20.) 76. 5–25.

Gyöngyösi József 1942: *A magyar fűszerkereskedelem története*. Budapest.

- Imre Sándor 1940: A felsőbb oktatás Erdélyben 1541–1918. In: Deér József (szerk.): *Erdély*. Budapest. <https://mek.oszk.hu/04700/04729/html/31.html> – utolsó letöltés: 2022. augusztus 28.
- Jones, Geoffrey 2002: *Merchants to Multinationals: British Trading Companies in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Oxford. <https://doi.org/10.1093/0199249997.001.0001>
- Knight, G. Rogers 2015: *Trade and Empire in Early Nineteenth-Century Southeast Asia Gillian Maclaine and His Business Network*. Woodbridge. <https://doi.org/10.1017/9781782045960>
- Krankovics Ilona 2016: Egy vásári szabólegény és utódai gazdagodásának története (Válalkozások születése, virágzása és csődje Debrecenben a 18. és 19. század idején). In: Lakner Lajos (szerk.): *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2016*. Debrecen, 33–44.
- Krieger, Martin 2021: *Geschichte des Tees: Anbau, Handel und globale Genusskulturen*. Köln. <https://doi.org/10.7788/9783412522063>
- Kritzta István (közli) 1913: *A fiumei m. kir. kiviteli akadémia első évi jelentése az 1912/13.-ik tanévről*. Fiume.
- László Lóránt 2010: Marosvásárhely legnagyobb adófizetői 1881–1916 között. *Erdélyi Múzeum* (72.) 1–2. 30–41.
- Looz-Corswarem, Clemens von 2020: *Schiffahrt und Handel auf dem Rhein vom Mittelalter bis ins 19. Jahrhundert. Beiträge zur Verkehrsgeschichte*. Köln. <https://doi.org/10.7788/9783412517731>
- Nagy Adrienn 2014: Fiume dualizmus kori oktatásügye és a Magyar Királyi Kiviteli Akadémia. A magyarosítás és a szakoktatás kiépítése. *Korall* (15.) 56. 118–145.
- Northrup, Cynthia Clark – Bentley, Jerry H. – Eckes, Alfred E. – Manning, Jr. Patrick – Pomeranz, Kenneth – Topik, Steven 2004: *Encyclopedia of World Trade: World Trade From Ancient Times to the Present*. London.
- Milne, Graeme J. 2000: *Trade and Traders in Mid-Victorian Liverpool: Mercantile Business and the Making of a World Port*. Liverpool. <https://doi.org/10.5949/UPO9781846314261>
- Oroszi Sándor 2011: Arányosítások a székely közbirtokosságokban. In: *Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei. Tanulmányok a történelemtudomány köréből = Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae* (Új sorozat, 38.) 19–21. 33–36.
- Pál Judit 2003: *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*. Csíkszereda.
- Pálmay József 1902: *Háromszék vármegye nemes családjai*. Pótkötet. Sepsiszentgyörgy.
- Pelles Márton – Zsigmond Gábor 2019: Egy sikeres magyar közlekedés- és gazdaságfejlesztési beruházás. A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet eredményei (1868–1913). *Közlekedés-és Technikatörténeti Szemle* (2.) 72–95.
- Pelles Márton – Zsigmond Gábor 2020: A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet megszűnése. *Közlekedés-és Technikatörténeti Szemle* (3.) 293–327.
- Pelles Márton – Zsigmond Gábor 2021: *A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet története 1868–1921*. Gencsapáti.
- Péter Mózes (szerk.) 1906: *A Sepsiszentgyörgyi államilag segélyezett ev. ref. Székely-Mikó Kollégium értesítője az 1905–1906. évről*. Sepsiszentgyörgy.

- Pomeranz, Kenneth – Topik, Steven C. 2017: *The World That Trade Created. Society, Culture, and the World Economy, 1400 to the Present*. (4th edition). New York. <https://doi.org/10.4324/9781315564081>
- Rakita, Vili 2018: *Vila Gal-Turković*. <https://issuu.com/vili.rakita/docs/vilagalprint> – utolsó letöltés: 2022. június 23.
- Riegler Sándor (közli) 1908: *A Fiumei Állami Felsőkereskedelmi Iskola XVII. értesítője az 1907–1908-iki tanévről*. Fiume.
- S. Nagy Anikó – Babucsné Tóth Orsolya – Szoleczky Emese 2009: *Mindenütt hódít. Reklám a nagy háborúban (1914–1918)*. Budapest.
- Smith, Edmond 2021: *Merchants: The Community That Shaped England's Trade and Empire, 1550–1650*. London. <https://doi.org/10.12987/9780300264494>
- Stumpf Ágoston (összeáll.) 1929: *A Pestújhelyi Római Katolikus Négyévfolyamos Felsőkereskedelmi Fiúiskola IV. értesítője az 1828–29. iskolai évről*. Pestújhely.
- Szemethy Tamás 2017: Hogyan lett Michael Mandukából báró Horváth Mihály? Egy 18. századi görög kereskedő a magyarországi új arisztokraták között. *Aetas* (32.) 4. 111–132.
- Sziklay János 1897: Fiume. In: Borovszky Samu – Sziklay Sándor (szerk.): *Fiume és a Magyar-Horvát tengerpart. Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest, 1–22.
- Szolyka Gyula (szerk.) 1908: *Az államilag segélyezett Pozsonyi Felső Kereskedelmi Iskola huszonharmadik évi jelentése az 1907–08. iskolai évről*. Pozsony.
- Topik, Steven C. 2000: *Trade and Gunboats: The United States and Brazil in the Age of Empire*. Stanford.
- Török Róbert 2016a: „Kimérés csak addig tart, ameddig a készlet tart!” – élelmiszer és gyarmatárkereskedők az első világháborúban. In: ifj. Bertényi Iván – Boka László – Katona Anikó (szerk.): *Propaganda – politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban*. Budapest, 189–205.
- Török Róbert 2016b: *A fűszer és gyarmatárkereskedelem története Budapesten*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Varga Sándor 2007: Adatok a dualizmus kori, székelyföldi arányosítás és kivándorlás kérdéséhez. *Korunk* (3.) 6. 70–76.
- Varga Sándor 2008: Adatok a dualizmus kori, székelyföldi arányosítás és kivándorlás kérdéséhez. *Belvedere Meridionale* (20.) 3–4. 73–87.
- Vogt, Annette Christine 2003: *Ein Hamburger Beitrag zur Entwicklung des Welthandels im 19. Jahrhundert. Die Kaufmannsreederei Wappäus im internationalen Handel Venezuelas und der dänischen sowie niederländischen Antillen*. Stuttgart.
- Wong, John D. 2016: *Global Trade in the Nineteenth Century: The House of Houqua and the Canton System*. Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316584347>